

Adekvatus poetinio teksto vertimas – ekvivalentiškumas ar atitikmuo?

Veliškienė, Deimantė

Adekvatus poetinio teksto vertimas – ekvivalentiškumas ar atitikmuo?

Vertimo studijos, vol. 14, 2021

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=692773709008>

DOI: <https://doi.org/10.15388/VertStud.2021.8>

Adekvatus poetinio teksto vertimas – ekvivalentiškumas ar atitikmuo?

Adequate Translation of the Poetic Text. Is it Equivalence or
Correspondence?

Deimantė Veličkienė velickiene@flf.vu.lt
Vilnius University, Lithuania

 <https://orcid.org/0000-0003-1735-8482>

Summary: Straipsnyje poezijos vertimo adekvatumas suprantamas kaip priimtinas santykis tarp originalo ir vertimo tekstų. Aptariama, kokie terminai skirtingose teorijose vartojami priimtinam santykiui vertime nusakyti, taip pat kaip šis santykis traktuojamas sociosemiotinės ir hermeneutinės krypties studijose. Apžvelgiama, kaip adekvatus poetinio teksto vertimas aiškinamas įvairių vertimo tyrimų kryptių mokslininkų. Plačiau nagrinėjamos ekvivalentiškumo ir atitikmens sąvokos kaip dažniausiai vartojamos adekvačiam vertimui nusakyti. Daroma išvada, kad atitikmens, kaip daugybinio analogo, sąvoka tiksliau nei ekvivalentiškumo sąvoka atspindi priimtina santykį tarp poezijos originalo ir vertimo tekstų, taip pat apžvelgiami probleminiai poezijos vertimo aspektai, išsprūstantys už atitikmens apibrėžties ribų.

Keywords: poezijos vertimas, adekvatus vertimas, ekvivalentiškumas, atitikmuo, vertimo teorija.

Abstract: The article addresses the issue of adequate translation of poetry which is understood as the acceptable relationship between the original text and its translation. It provides an overview of the terms that are used in various theories to describe this acceptable relationship in poetry translation, and also of how this relationship is understood in sociosemiotic and hermeneutic translation studies. The article provides a more in-depth analysis of the concepts of equivalence and correspondence which are commonly used to define adequate translation. The author draws a conclusion that the concept of correspondence as a multiple analogue defines the acceptable relationship between the original text and its translation more adequately than the concept of equivalence. Finally, problematic aspects of poetry translation are discussed that the definition of correspondence fails to encompass.

Keywords: poetry translation, adequate translation, equivalence, correspondence, translation theory.

Įvadas

Siekiant adekvataus vertimo poezijos vertėjams tenka galynėtis su sudėtingais iššūkiais: suvaldyti poetinio teksto formą ir turinį, perteikti emocijas ar kultūrinius niuansus. Dažnai kyla klausimas, kiek laisvės turi vertėjas perteikdamas poeto vizijas kita kalba, ar apskritai įmanomas adekvatus poezijos vertimas. Šiame straipsnyje nagrinėjama poetinio teksto adekvataus vertimo samprata yra traktuojama kaip priimtinas santykis tarp poezijos originalo ir jos vertimo tekstų. Įvairiose vertimo teorijose priimtinas santykis tarp originalo ir vertimo tekstų suprantamas, apibrėžiamas ir net vadinamas nevienodai. Dar 1978 metais Raymondas

Vertimo studijos, vol. 14, 2021

Vilniaus Universitetas, Lithuania

Publicación: 19 Enero 2022

DOI: <https://doi.org/10.15388/VertStud.2021.8>

Redalyc: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=692773709008>

van den Broeckas aptarė įvairius terminus šiam santykiui nusakyti, kaip antai: panašumas, analogija, adekvatumas, invariantiškumas, atitiktis (Broeck 1978: 29–47). Šiuolaikinėje vertimo teorijoje dažniausiai vartojami kiti terminai – tai ekvivalentiškumas ir atitikmuo. Bet kokia refleksija apie adekvatų poetinio teksto vertimą nebus įmanoma be išsamesnės šių sąvokų analizės, nes abu terminai nėra tik sinonimai – skiriasi jų turinys, o termino pasirinkimas lemia tyrėjo žiūros tašką ar kryptį bandant nustatyti, kuris iš šių terminų tinkamesnis priimtinam santykiui tarp poezijos originalo ir vertimo tekstų nusakyti.

Šiuolaikinėse vertimo teorijose labiausiai įsitvirtinęs ekvivalentiškumo terminas. Ekvivalentiškumas, daugiausia ginčų ir diskusijų kėlęs XX amžiaus penktajame ir šeštajame dešimtmėčiais, neabejotinai tebėra viena atraminių vertimo studijų kategorijų. Ekvivalentiškumo problema kyla verčiant įvairių diskursų tekstus: teisinius, ekonominius, publicistinius, literatūrinius ar kt., tačiau ekvivalentiškumo pobūdis ir laipsnis šių diskursų vertimuose skiriasi. Straipsnyje apžvelgiama, kaip šias sąvokas aiškina vertimo studijų teoretikai, poezijos vertimo tyrėjai, palyginamos sociosemiotinės ir hermeneutinės vertimo prieigos.

Visų pirma keliamas klausimas, kas produkuojama verčiant poeziją: ekvivalentiškas tekstas ar originalo atitikmuo. Šie du terminai – ekvivalentiškumas ir atitikmuo – straipsnyje aptariami vertimo teorijos požiūriu siekiant pasiūlyti adekvataus poezijos teksto vertimo apibrėžtį, įvardyti priimtina santykį tarp poezijos originalo ir jos vertimo reguliuojančius veiksnius bei aptarti pateiktos apibrėžties ribotumus.

2. Populiarusis ekvivalentiškumas

Ekvivalentiškumo problemą nagrinėjo nemažai tyrėjų: Romanas Jakobsonas, Eugene'as A. Nida, Johnas Cunnisonas Catfordas, Werneris Kolleris, Peteris Newmarkas, Mona Baker ir kiti. Kai kurie mokslininkai pripažino tik pažodinius poezijos vertimus (Browning), kiti (Roman Jakobson, Shelley, William Trask) teigė, kad poezija apskritai neišverčiama (David Connolly, 2005: 171). Visų jų darbai darė didžiulę įtaką ekvivalentiškumo paradigmos formavimuisi ir dinamikai. Įdomių įžvalgų yra pateikę poezijos vertimo tyrinėtojas Jamesas S. Holmesas ir jo mokinys Francis Jonesas (žr. toliau), o šiuolaikiniuose ekvivalentiškumo tyrinėjimuose – Antonis Davidas Pymas.

Lietuvoje ekvivalentiškumo problema vertimo tyrimuose nėra plačiau aptarta, nors tyrėjų darbuose nuolat vartojama ekvivalentiškumo sąvoka (žr. Erika Malažinskaitė (2015), Liucija Černiuvienė (2013), Aurelija Leonavičienė (2010), Aistė Kučinskienė (2018) ir kiti). Todėl aktualu paaiškinti šios sąvokos raidą dabartiniame vertimo studijų kontekste.

Norint suprasti adekvataus poezijos vertimo sampratą, verta atidžiau panagrinėti Nidos ir Pymo išskirtus ekvivalentiškumo tipus: Nidos formalųjį ir dinaminį ekvivalentiškumą bei Pymo natūralųjį ir nukreiptąjį ekvivalentiškumą.

2.1. Nidos formalusis (formal) ir dinaminis (dynamic) ekvivalentiškumas

Nidos ekvivalentiškumo tyrinėjimai šiuo metu vertintini kaip vertimo teorijų klasika. Pirmiausia ekvivalentiškumo kategorijas E. Nida taikė Biblijos vertimų analizei. Kitiems tekstams jos pradėtos taikyti vėliau. Tačiau jis, kaip ir kiti šiuolaikinių vertimo studijų pradininkai (pvz., James S. Holmes), pastebėjo, kad originalo ir vertimo tekstų tapatumas, arba absoliutus atitikimas, yra tiesiog neįmanomas. Nida pažymi, kad vertimas niekada nebus tapatus originalui jau vien dėl kalbų skirtumų (Nida 2000: 126). Vis dėlto Nidos teorinė laikysena yra gana preskriptyvi, t. y. pateikiamos procedūros, taisyklės ir reikalavimai, ką daryti, kad vertimas būtų kuo artimesnis originalui.

Nida yra tradicinės, ištikimybės originalui, pozicijos šalininkas. Savo veikale „Atitikties principai“ (*Principles of Correspondence*) jis išskyrė dvi priešingas atitikties kategorijas: *formalųjį* ekvivalentiškumą ir *dinaminį* ekvivalentiškumą. Nida pastebi, kad ekvivalentiškumo tipą lemia trys pagrindiniai veiksniai: pranešimo pobūdis, autoriaus ar vertėjo intencija ir skaitytojai (Nida 2000: 127–128).

Formaliojo ir dinaminio ekvivalentiškumo tipams būdingi tokie ypatumai:

- **Formalusis** ekvivalentiškumas nukreiptas į patį pranešimą (jo formą ir turinį). Čia kalbama apie tokius atitikmenis, kai poezija verčiama poezija, sakiny – sakiniu, sąvoka – sąvoka. Siekiama pranešimą priimančiojoje kalboje perteikti kuo artimiau šaltiniui, kuo tiksliau, pažodiškiau atkurti originalą (Nida 2000: 134).
- **Dinaminis** ekvivalentiškumas nukreiptas į to paties efekto kūrimą. Svarbiausia ne tai, kad originalo ir vertimo pranešimai sutaptų, bet siekiama perteikti tą patį santykį tarp pranešimo gavėjo ir pranešimo, pabrėžiamas išraiškos natūralumas (Nida 2000: 129).

Nida pastebi, kad formaliojo ir dinaminio ekvivalentiškumo tipai nebūtinai pasitaiko išgrynintais pavidalais: vertimo tekstuose jie gali susipinti. Mokslininkas išskiria ir dar vieną aspektą – natūralumo svarbą: versti reikėtų ne tik jaučiant originalo stilių, bet natūraliai ir lengvai, o tokia turinio ir stiliaus vienovė – nelengva užduotis (Nida 2000: 130–134).

Vertėjas savotiškai atsiduria spąstuose: jei laikosi ištikimybės turiniui, neretai nukenčia forma; jei prasmė aukojama dėl formos, išsprūsta turinio elementai. Nidos išskirti ekvivalentiškumo tipai iki šiol svarbūs poezijos vertimo tyrinėjimuose, nes neretai pasitaiko, kad poezijos vertėjai linksta arba į vieną, arba į kitą tipą. Štai visą Shakespeare'o sonetyną į lietuvių kalbą yra išvertę keturi vertėjai: Alfonsas Tyruolis Šešplaukis, Aleksys Churginas, Sigita Geda ir Tautvyda Marcinkevičiūtė. Palyginę jų vertimus į lietuvių kalbą, randame abiejų tendencijų pavyzdžių: Tyruolio vertimai pažodiškiausi, juose labiausiai sekama originalu (laikomasi Nidos formaliojo ekvivalentiškumo), kitų vertėjų darbuose vyrauja dinaminis ekvivalentiškumas, laisviau interpretuojamas originalo tekstas, svarbus

poetišio teksto kuriamas efektas. Pavyzdžiui, Gedos interpretacija aiškiai rodo polinkį vertime orientuotis ne tiek į originalo semantinį turinį (t. y. formalųjį ekvivalentiškumą), kiek į efektą (t. y. dinaminį ekvivalentiškumą), matyti pastangos kurti jausminį ekvivalentą, todėl Gedos eilės skamba natūraliai ir žadina jausmus, nors turinio prasme dažnai nutolsta nuo originalaus teksto.

2.2. Pymo natūralusis (*natural*) ir nukreiptasis (*directional*) ekvivalentiškumas

Nidos įžvalgos – tai jau klasika tapusios ekvivalentiškumo tyrinėjimo ištakos, paklojusios pamatus svariems dabartiniais vertimo teorijos pasiekimams. Nagrinėjant ekvivalentiškumo paradigmos plėtotę, svarbu aptarti šiuolaikinio teoretiko Pymo tyrinėjimus. Reikšminga pati jo pateikiama ekvivalentiškumo samprata, kuri aiškinama kaip šaltinio ir jį atitinkančio vertimo tekstų tapati vertė (*equi-valence* – „vienoda vertė“) (Pym 2014: 7). Analizuodamas ekvivalentiškumą, Pymas apibendrina klasikines vertimo teorijas ir taip pat išskiria du ekvivalentiškumo tipus – *natūralųjį* ir *nukreiptąjį* ekvivalentiškumą, kurie atveria kiek kitokius aspektus nei Nidos išskirti tipai.

- **Natūralusis ekvivalentiškumas** suponuoja vienodą bet kurio elemento (pvz., formos, funkcijos) vertę bet kuriuo aspektu, kuriuo vertimas sutampa su originalu (Pym 2014: 6). Autorius teigia, kad ankstyvuoju vertimo studijų laikotarpiu ekvivalentiškumas buvo suprantamas kaip funkcija arba kaip simetrija tarp kalbų, bet, kai imta kalbėti apie įvairius ekvivalentiškumo tipus, sąvoka išsiplėtė ir ėmė reikšti verčių santykį įvairiais lygmenimis (Pym 2014: 8).
- **Nukreiptasis ekvivalentiškumas** nebepretenduoja į tapačią vertę. Pymas teigia, kad, verčiant iš kalbos A į kalbą B, rezultatas nebūtinai bus vienodas. Nukreiptojo ekvivalentiškumo pagrindinis bruožas – nukreiptumas, o vertimas – aktyvių vertėjo priimtų sprendimų rezultatas, todėl keli to paties teksto vertimai nebūtinai bus vienodi (Pym 2014: 25).

Aiškindamas, kuo skiriasi šie du ekvivalentiškumo tipai, Pymas pasitelkia Andrew Chestermano teoriją. Tik Chestermanas vartoja ne ekvivalentiškumo, bet panašumo (*similarity*) terminą ir išskiria du panašumo tipus:

1. suartėjantį panašumą (*convergent similarity*) ($A \# B$);
2. išsiskiriantį panašumą (*divergent similarity*) ($A \rightarrow A', A''$) (cit. iš: Pym 2014: 25–26).

Suartėjantis panašumas atitinka Pymo natūralųjį ekvivalentiškumą, o išsiskiriantis panašumas – nukreiptąjį ekvivalentiškumą. *Suartėjančio panašumo* atveju tekstą A galima išversti į tekstą B ir atgal, o vertinant iš skaitytojo pozicijos tai, ko jis ieško tekste A, yra ir tekste B. *Išsiskiriančio*

panašumo atveju teksto A vertimas yra panašus į šaltinio tekstą (*Source Text*) tam tikrais aspektais, tačiau jo visiškai nepakeičia, tai tik viena iš jo reprezentacijos galimybių. Vertimo procesas nukreipiamas iš šaltinio teksto į tikslo tekstą (*Target Text*), (plg. kaip dukrą pagimdo mama), o ne atvirkščiai (Pym 2014: 25–26). Išsiskiriančio panašumo samprata, regis, labiausiai ir taikytina poezijos vertimui, nes poezijos vertimas niekada nesutaps su originalu ir visuomet bus tik viena iš kūrybinių jo realizacijų. Pažymėtina, kad perkėlimo procesai pagal šią schemą visada vyksta viena kryptimi, iš šaltinio teksto į tikslo tekstą, ir tai vaizdžiai perteikia gimdymo metafora, t. y. kaip dukra gimsta iš motinos, taip tikslo tekstas atsiranda iš šaltinio teksto. Išsiskiriančiam panašumui arba nukreiptajam ekvivalentiškumui būdinga viena savybė – tai daugybinės skaitymo galimybės: originalo tekstą galima išversti keliais skirtingais variantais. Taip ir atsitinka verčiant poeziją: skirtingi poetai pateikia savitas, autentiškas originalo teksto interpretacijas.

2.3. Ekvivalentiškumas aprašomosiose vertimo studijose

Literatūrologiniuose vertimo tyrinėjimuose arba vertimo kritikoje ryškiausios dvi tyrinėjimų kryptys: sociosemiotinė ir hermeneutinė. Kaip pastebi Antoine'as Bermanas, sociosemiotinė kryptis sutelkta į vertimo konteksto, normų, ideologijos, *doxos* analizę; hermeneutinė orientuota į vertimo ir originalo tekstų stilistiką, kultūrinio kitoniškumo perkėlimą ir vertimo etiką (Berman 2009: 65). Sociosemiotinėje kryptyje laikomasi objektyvios nešališkos pozicijos; hermeneutinėje – pateikiama vertinamojo pobūdžio analizė. Abiejose kryptyse skiriasi ne tik tyrinėjimų objektas, bet ir ekvivalentiškumo samprata.

Vienas įtakingiausių sociosemiotinės krypties mokslininkų Gideonas Toury, aprašomųjų vertimo studijų pradininkas, ekvivalentiškumą apibrėžia netradiciškai. Jo dėmesio centre – ne pats atitikmuo, o vertimo kontekstas. Atitikties kategorija svarbi tiek, kiek ji padeda atskleisti, kokios normos veikė vertėjo sprendimus verčiant (Toury 2012: 65). Toury ekvivalentiškumas yra funkcinė-santykinė sąvoka, kada siekiama nustatyti, kaip ekvivalentiškumas buvo realizuotas:

„Aprašomoji analizė visada prasidės nuo prielaidos, kad egzistuoja ekvivalentiškumas tarp numanomo vertimo ir originalo teksto, kuris, kaip manoma, yra jo šaltinis. Lieka tik atskleisti, kaip šis postulatavimas buvo realizuotas kiekvienu atveju, pvz., kokia yra pusiausvyra tarp to, kas buvo išlaikyta kaip invariantas, ir to, kas patyrė transformaciją“ (Toury 2012: 113).

Kaip žinia, invarianto sąvokos Toury vėliau atsisakė. Žodžiu, jo dėmesio centre ne produktas (tekstas), bet kontekstas, vertėjo sprendimus veikusių normų analizė. Sociosemiotinės krypties tyrinėjimuose ekvivalentiškumas tiriamas per „priimtino“ ir „adekvataus“ vertimo priešpriešą. Nagrinėdamas pirmines normas Toury išskiria adekvatumą ir priimtinumą: jei vertime griežtai sekama originalu, tai rodo adekvatumo tendencijas; jei vyrauja priimančios kultūros normos, vertimas yra priimtinas (2012:79). Kiti sociosemiotinės krypties mokslininkai,

pavyzdžiui: José Lambertas ir Hendrikas van Gorpas, nagrinėdami ekvivalentiškumą taip pat vartoja šias atramines sąvokas: jei vertimas „adekvatus“, jis orientuotas į šaltinio kultūrą, jei „priimtinas“ – į tikslo kultūrą (Lambert ir van Gorp 2014: 44). Taigi Toury ir kiti sociosemiotikai tiria vertimo procesą, t. y. tai, kaip įvairios normos veikė vertėjo sprendimus, tačiau, kalbant apie adekvatų poetišio teksto vertimą, vien normų analizės neužtenka. Vertimo procesą veikę veiksniai neabejotinai svarbūs, tačiau bandant atsakyti į klausimą, ar poezijos vertimas adekvatus, vertėtų susitelkti į patį tekstą.

3. Priimtinas santykis poezijos vertime

3.1. Atitikmuo hermeneutiniuose vertimo tyrinėjimuose

Narpliojant adekvataus poezijos vertimo klausimą, žvilgsnis krypta į hermeneutinės krypties tyrinėjimus, o tiksliau į Antoine'o Bermanno metodologinę poziciją. Šiuo požiūriu hermeneutinė kryptis atrodo dėkinga, nes siūlo vertinamojo pobūdžio metodologines prieigas. Pasak Bermanno, hermeneutika vienu metu reflektuoja poetiką, etiką, istoriją ir politiką, o poetika, etika, istorija ir sudaro vertimo teorijos pagrindą (Berman 2009: 65). Originalo ir vertimo santykiui nusakyti Bermanas tikslingai renka *correspondence* sąvoką, jo paties teigimu, dėl šio žodžio polisemiškumo ir neapibrėžtumo. Jis teigia, kad vertimas visuomet privalo „atitikti“ daugybines originalo prasmes, o „[k]urti atitikmenį vertime visuomet buvo svarbiausia“ (Berman 2009: 76–77). Taigi, vertimui Bermanas kelia aukščiausius reikalavimus – kad atitikmuo apimtų visą originalo teksto reikšmių įvairovę.

Bermanno vertimo tyrinėjimai yra vertinamojo pobūdžio, t. y. vertindamas vertimo kokybę Bermanas siekia nustatyti, ar vertimas yra adekvatus, ar ne (2009: 76–77). Vertimo kokybei įvertinti jis nustato du aiškius kriterijus – tai *etika* ir *poetiškumas*. *Poetiškumas* Bermanui reiškia vertėjo gebėjimą sukurti „tekstinį kūrinį“, atkurti originalo tekstualumą (Berman 2009: 74). *Etika* pirmiausia siejama su pagarba originalui. Bermanas pripažįsta, kad išlaikyti pagarbų santykį su originalo tekstu vertėjui yra itin sunki užduotis, ir vis dėlto vertėjas turi „susitikti“ su originalu, „prieš jį atsilaikyti“ ir atiduoti jam duoklę (Berman 2009: 75).

3.2. Ką vadinti adekvačiu poetišio teksto vertimu?

Grįžtant prie ekvivalentiškumo ir atitikmens sampratų vertime, atrodo, kad dauguma poezijos tyrinėtojų sutinka, jog pasiekti šaltinio ir tikslo tekstų ekvivalentiškumo praktiškai neįmanoma. Pavyzdžiui, Holmesas teigia, kad vertėjas gali parinkti žodžius ar kitus elementus, kurie vertimo kalboje galėtų atlikti panašias funkcijas, bet šie niekada nebus visiškai ekvivalentai (Holmes 1988: 197). Panašiai kaip Nida, viena didžiausių vertimo problemų Holmesas įvardija kalbinių sistemų skirtumus: „semantinis žodžio laukas, visas bendras jo nurodomų reikšmių tinklas

niekada tiksliai neatitinka kito žodžio semantinio lauko jokioje kitoje kalboje“. Vertimo teorijoje keliamas tikslas – siekti ekvivalentiškumo – poezijos vertimuose atrodo neįmanomas (Holmes 1988: 9–10). Holmeso teiginiai suponuotų, kad ekvivalentiškumas jam reiškia tapatumą, tapatią vertę, vis dėlto šiuo požiūriu tapatumo poezijos vertime iš tiesų neįmanoma atkurti.

Nepaisant to, yra kitų priimtinių poetinio teksto perteikimo kita kalba formų. Taigi, reikėtų kalbėti ne apie ekvivalentiškumą poezijos vertime, o apie adekvatų vertimą, kitaip tariant apie priimtinių santykį tarp poezijos originalo ir vertimo tekstų. Holmesas yra pastebėjęs, kad verčiant poeziją reikėtų ieškoti ne originalo *ekvivalentų*, o *analogų* tikslinėje kalboje ir kultūroje (Jones 2011: 43). Čia Holmesas kalba apie ekvivalento ir analogo skirtį, kitaip tariant, kad verčiant poeziją reikėtų siekti sukurti ne tapatų tekstą (tai yra neįmanoma), o originalo teksto atitikmenį tam tikrais aspektais. Jo mokinyš Francis R. Jonesas taiko *tekstinio ekvivalentiškumo* koncepciją, kurią apibūdina kaip „*panašumo* laipsnį ir tipą“; jis teigia, kad poezijos vertime požiūris į tekstinį ekvivalentiškumą yra kitoks nei kitų žanrų vertimuose (Jones 2011: 43). Taigi, šių mokslininkų požiūriu adekvatus poezijos vertimas yra įmanomas per analogą arba panašumą.

Turint galvoje visą aptartą kontekstą ir skirtingas prieigas sprendžiant adekvataus vertimo problemą, dauguma teorijų vienaip ar kitaip postuluoja, kad priimtinas poetinio teksto ir vertimo santykis yra galimas, jei jį suvokiame kaip bermaniškąją *atitikmenį*, arba tai, ką Holmesas vadina *analogu*.

Remiantis Bermano teorija, galima teigti, kad priimtinas santykis poezijos vertime kuriamas per atitikmenį, ir pasiūlyti šiek tiek modifikuotą atitikmens apibrėžtį. Autorės nuomone, atitikmuo apibrėžtinai kaip daugybinis analogas, kuriam taikomi etikos ir poetiškumo kriterijai. Vis dėlto atitikmuo čia suprantamas kitaip nei hermeneutinėje prieigoje. Bermano atitikmuo turi aprėpti originalo reikšmių įvairovę, šioje apibrėžtyje atitikmuo suvokiamas kaip daugybinis analogas arba tai, ką Pymas vadina nukreiptuoju ekvivalentiškumu, o Chestermanas išsiskiriančiu panašumu. Daugybinis analogas čia reiškia įvairias interpretacijų galimybes, kurios materializuojasi konkrečiais poezijos vertimo tektais, tai yra autentiškas kiekvieno vertėjo skaitymas. Tokiu atveju gali pasirodyti, kad poezijos vertimui suteikiama savotiška laisvė, neribotų interpretacijų galimybės ir išskyla originalo iškraipymo pavojus, tačiau vertimo teorijoje jau suformuluoti principai, neleidžiantys svarbiausiems elementams išsprūsti. Pirmiausia jie grindžiami bermaniškaisiais etikos ir poetiškumo kriterijais (arba pagarbos originalui ir estetiškumo), kurie apmąstyti ir kitų teoretikų darbuose (Holmes, Jones, Nida, Lefevere ir kt.). Etiškumas yra gana aiški sąvoka, jis suprantamas kaip ištikimybė arba pagarba originalui, o apibūdinti antrąjį – poetiškumo – kriterijų kiek kebliau. Jis, ko gero, sietinas su estetinė skaitytojo pagava ir tuo, ką Holmesas įvardija kaip „poezijos veiksmą“, „poeziją tikrąja to žodžio prasme“, Bermanas – kaip

originalo tekstualumo atkūrimą, iš dalies tuo, ką Nida vadina išraiškos natūralumu.

4. Įvairių įtampų lauke arba kas liko paraštėse

Suformuluota atitikmens apibrėžtis iš pirmo žvilgsnio atrodo aiški ir paprasta, tačiau nemažai svarbių poezijos vertimo aspektų lieka jos užribiuose, nes poezijos vertimo procesas vyksta įvairių įtampų lauke.

Pirmiausia, poezijos vertimas visuomet yra autentiška vertėjo interpretacija, viena iš skaitymo galimybių. Susan Bassnett yra sakiusi, kad skirtingi vertimai rodo kiekvieno vertėjo interpretaciją ir pasirinktus kriterijus. Nėra vieno teisingo būdo išversti poeziją, kaip ir nėra vieno teisingo būdo ją sukurti (Bassnett 2002: 106). Savo ruožtu kartais iš pirmo žvilgsnio laisva parafrazė gali tiksliai perteikti originalo prasmę, nes vertėjas atsižvelgia į asociatyvines žodžio reikšmes. Jonesas pastebi, kad vertime vertėjo subjektyvumas neišvengiamas ir kartais būna taip ryškiai išreikštas, kad nebelieka vertimo ir originalo tekstų panašumo (Jones 2011: 32). Pastaroji mintis šiek tiek kertasi su šiame straipsnyje pateikta atitikmens sąvoka: vertėjo subjektyvumas suprantamas ir neišvengiamas, tačiau jei vertimas gerokai nukrypsta nuo originalo – pažeidžiamas etiškumo kriterijus. Tokiu atveju kalbėti apie atitikmenį negalime (žr. Shakespeare'o sonetų vertimų į lietuvių kalbą analizę Veličkienė 2019).

Turint mintyje skirtingas originalo skaitymo ir interpretavimo galimybes, galima aptarti probleminius atitikmens perteikimo vertime aspektus. Pavyzdžiui, Holmesas yra pastebėjęs, kad vienas vertimas neapreps to, ką gali keli to paties eilėraščio vertimai, išryškinantys vis kitus jo aspektus (Holmes 1988: 51). Vadinas, jei yra keletas to paties poezijos kūrinio vertimų, atitikmuo bus tiksliau išreikštas per vertimų variantų visumą. Taigi, jei nepavyksta sukurti originalo reikšmių visumos atitikmens viename vertime, kartais kitos reikšmės kompensuojamos variantiniais vertimais.

Jonesas poezijos vertimą vadina *kompromisų menu* ir teigia, kad, verčiant poeziją, rasti atitikmenis ypač sunku, nes forma ir turinys čia neatskiriamai susiję. Ekvivalentiškumas visuose teksto lygmenyse praktiškai neįmanomas – vertėjui nuolat tenka rinktis, vieną aukojant dėl kito (Jones 1989: 187). Jonesas pastebi, kad poezijos vertime pirmiausia siekiama atkurti šaltinio semantinį turinį ir poetinę ar stilistinę formą. Jei neįmanoma perteikti abiejų lygmenų, pirmenybė teikiama pastarajai. Atkūrimas nebūtinai nuoseklus, gali suveikti kompensacijos strategijos: kartais originalo ir vertimo eilėraščiai sukelia skirtingą efektą, kartais – tą patį efektą, bet skirtingose vietose (Jones 2011: 32). Joneso nuomone, jei nepavyksta suvaldyti abiejų lygmenų, ieškant kompromiso, forma yra svarbesnė, tokiu atveju pirmenybė teikiama raiškos planui, kūrinio poetiškumui.

Akivaizdu, kad poetinis tekstas turėtų sudaryti organišką visumą, tačiau, kaip matyti, poezijos vertimo praktikoje atsiskleidžia netolygumai, o vertėjo strategiją, kam teikiama pirmenybė – formai ar turiniui, gali lemti ir skirtingos poezijos vertimo tradicijos. Tomas Venclova ir Jonas

Zdanys išskiria dvi – Vakarų ir Rytų (t. y. vakarų bloko ir rytų bloko šalių) – poezijos vertimo mokyklas. Vakarų poezijos vertimo mokyklos atstovams svarbu perteikti turinio planą: būdingas pažodiškumas, vertimuose laikomasi tropų – perteikiamos originalo metaforos, įvaizdžiai, prasmės konfigūracijos, tačiau nepaisoma eilėraščio visumos (Venclova: 1981; Zdanys 1993: 90). Rytų poezijos vertimo mokykloje susitelkiama į raiškos planą: formą, sąskambius (Venclova 1981). Zdanys taip pat pastebi, kad Rytų poezijos vertimo tradicijoje turinys aukojamas formai; čia didelis dėmesys skiriamas „eilėraščio oday“ (Zdanys 1993: 91). Mokslininkų teiginiai suponuoja, kad lietuviškojoje poezijos vertimo tradicijoje labiau paisoma formos atitikmens, o semantikai, eilėraščio turiniui neteikiama daug reikšmės.

Dar viena svarbi savybė, tiesiogiai tarsi nepatenkanti į straipsnyje pateiktą atitikmens apibrėžtį, yra poezijos vertime kuriamas jausminis atitikmuo. Literatūrinis tekstas, o ypač poezijoje, yra išreiškiamas tam tikros emocijos, jausmai, tai poetinio teksto funkcija. Zdanys apskritai pirmenybę poezijos vertime teikia jausminiam efektui ir teigia, kad poezijos vertime reikia siekti ne kalbinių, o jausminių atitikmenų ir perteikti kuo daugiau originalo reikšmių. Tyrėjas taip pat pastebi, kad Lietuvoje yra susiklosčiusi poezijos vertimo tradicija – susitelkti į formą ir į efektą, ir ši praktika jam atrodo priimtina (Zdanys 1993: 91). Poetiškumo kriterijus neatsiejamas nuo eilėraščio keliamo jausminio efekto, tačiau visiškai nesutapatinamas. Jausminis efektas nepakeičia poetiškumo kriterijaus poezijos vertime. Aiškindamas pastarąjį teiginį, Zdanys kalba apie du aspektus – formą ir efektą, ir jie, ko gero, aprėpia poetiškumo kategoriją. Vis dėlto tenka paprieštarauti Zdanio nuomonei, kad, nepavykstant suvaldyti visų poetinio teksto lygmenų, svarbiau perteikti formą ir efektą. Tokiu atveju, kai įspūdis ir efektas perteikiamas, bet gerokai pakeičiama originalo tropų sistema, atitikmuo poezijos vertime nėra sukuriamas, nes pažeidžiamas vertimo etiškumo principas.

Suvokiant poezijos vertimo sudėtingumą, nepavydėtiną vertėjo situaciją nuolat būti turinio ir raiškos įtampų lauke bei atsižvelgiant į mokslininkų (Joneso, Zdanio) nuostatą – pirmenybę teikti raiškos planui, vis dėlto norėtųsi pabrėžti, kad bet kuriuo atveju vertėjo siekiamybė turėtų būti kurti turinio ir formos atitikmenį bei paisyti kūrinio organiškios visumos. Etiškumo kriterijus, kūrinio semantinis laukas, atrodo, nepelnytai nuvertinamas, o pastaruoju metu vertimo studijose ypač daug dėmesio skiriama vertimo etikai. Be abejo, jei vertime pernelyg susikoncentruojama į turinio plano perteikimą – nebelineka poezijos, tačiau, produkuodamas poetinį tekstą, vertėjas turi išlaikyti pagarbų santykį su originalo autoriumi ir vertimo skaitytojais.

5. Išvados

Vertimo mokslininkų refleksijos apie ekvivalentiškumo ir atitikmens paradigmas leidžia daryti išvadą, kad siekiant įvertinti poezijos vertimo adekvatumą priimtinesnė ne ekvivalentiškumo, o atitikmens sąvoka.

Poezijos vertimas yra interpretacija, savitas vertėjo skaitymas, atitinkantis Pymo nukreiptojo ekvivalentiškumo kategoriją. Vis dėlto, kadangi poetišio teksto originalo atkūrimas visuomet yra tik dalinis, atrodo, tinkamausia atitikmenį apibrėžti kaip daugybinį analogą ir jam pritaikyti poetiškumo bei etikos kriterijus. Atrodytų, kad siūloma ganėtinai aiški poezijos vertimo atitikmens apibrėžtis, tačiau ši struktūra neapėmia sudėtingų poezijos vertimo aspektų.

Visų pirma, daugybinis analogas reiškia interpretacijų įvairovę, todėl gali susidaryti įspūdis, kad nebelieka reguliacinio mechanizmo ir poezijos vertime galima versti, ką nori ir kaip nori. Ši problema iš dalies suvaldoma, pritaikant Bermano etikos ir poetiškumo kriterijus. Vis dėlto praktikoje iškyla turinio ir formos dilema, ne visada pavyksta perteikti abu dėmenis, tada vertėjui tenka rinktis, dažnai turinį aukoti dėl raiškos. Dar vienas svarbus aspektas, tiesiogiai nepatenkantis į pateiktą atitikmens apibrėžtį, – įspūdžio ir efekto kūrimas, sietinas su Nidos dinaminio ekvivalentiškumu. Šis aspektas iš dalies priklauso poetiškumo kriterijui. Galiausiai verčiamas poezijos kūrinys visada yra veikiamas dviejų kultūrinių tinklių, jam įtaką daro kultūrinės normos, tad vertėjui visada kyla atitikmens pasirinkimo dilema: teikti pirmenybę savajai kultūrai ar siekti priartinti svetimą kultūrą? Šie probleminiai aspektai išslysta iš atitikmens apibrėžties, bet neabejotinai yra svarbūs poezijos vertime.

Literatūra

- Bassnett, Susan. 2002. *Translation Studies*. London & New York: Routledge.
- Berman, Antoine. 2009. *Toward a Translation Criticism: John Donne*. Kent: Kent State University Press.
- Broeck, Raymond van den. 1978. The Concept of Equivalence in Translation Theory: Some Critical Reflections. *Literature and Translation: New Perspectives on Translation Studies*, edited by J. S. Holmes, 29–47. Leuven: Academic.
- Connolly, David. 2005. *Poetry translation*. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, edited by Mona Baker, 170–176. London and New York: Routledge.
- Černiuvienė, Liucija. 2013. *Vertimo minties raida Europoje*. Vilnius: Lodvila.
- Holmes, James. 1988. *Translated! Papers on literary translation studies*. Amsterdam: Rodopi.
- Jones, Francis R. 1989. On Aboriginal Sufferance: A Process Model of Poetic. *Target* 1 (2), 183–199.
- Jones, Francis R. 2011. *Poetry Translating as Expert Action—Processes, Priorities and Networks*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- José Lambert, Hendrik van Gorp. 2014 (1985). *On Describing Translations. The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*, edited by Theo Hermans, 42–53. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Kučinskienė, Aistė. 2018. *Apie vertimų (ne)adekvatumą ir nematomus vertėjus. Literatūra ir menas*, Nr.23.

- Leonavičienė, Aurelija. 2010. R. Gary „Europietiško auklėjimo“ norminis vertimo ekvivalentiškumas. *Kalbos kultūra* 83, 257-274.
- Malazińskaitė, Erika. 2015. Grožinės literatūros vertimas tarpukario Lietuvoje: nuo lietuvinimo tendencijos iki ekvivalentiškumo paieškų. *Colloquia* 35, 71–88.
- Nida, Eugene. 2000. *Principles of Correspondence. The Translation Studies Reader, edited by Lawrence Venuti*, 126–140. London, New York: Routledge.
- Pym, Anthony. 2014. *Exploring Translation Theories. 2nd ed.* London; New York: Routledge.
- Toury, Gideon. 1985. *A Rationale for Descriptive Translation Studies. The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*, edited by Theo Hermans, 16–41. London & Sydney: Croom Helm.
- Veličkienė, Deimantė. 2019. Williamo Shakespeare'o sonetų vertimai į lietuvių kalbą: atitikmens problema (daktaro disertacija). Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15809/Deimant%20Veli%20dkien%20disertacija.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Venclova, Tomas. 1981. Dvi poetinio vertimo mokyklos. *Aidai*, Nr. 6, 410.
- Venuti, Lawrence. 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
- Zdanys, Jonas. 1993. Apie poezijos vertimą. *Metai*, Nr. 6, 89–92.